

A sárga csillag gyermekerei

MARIO ESCOBAR

MARIO ESCOBAR

A sárga csillag
gyermek

regény

KOSSUTH KIADÓ

A fordítás alapja
Mario Escobar: *Los Niños de la Estrella Amarilla*
HarperCollins Español 2017
Published by arrangement with Thomas Nelson,
a division of HarperCollins Christian Publishing, Inc.

Fordította
Pávai Patak Márta

*A könyv fordítása a Spanyol Fordítóházban
készült, Tarazonában.
Este libro ha sido traducido en la Casa
del Traductor de Tarazona.*

Szerkesztette
Darvasi Ferenc

ISBN 978-963-09-9999-1

Minden jog fenntartva

© Mario Escobar Golderos 2017
© Kossuth Kiadó 2020
© Hungarian translation Pávai Patak Márta 2020

*Elisabethnek, Andreának és Alejandrónak,
az én csodálatos családomnak, akik elkísértek
Le Chambon-sur-Lignonba, hogy velem együtt éljék meg
az átalakulást, amit ez a könyv indított el bennem.*

*Franciaország férfinak és asszonyainak,
akik tízezerszámra mentették ki a zsidókat,
politikai menekülteket és hontalanokat
a Harmadik Birodalom karmai közül.*

„Aki megment egy életet, egész világot ment meg.”

TALMUD

„Akár egyetlen tisztességes ember is fölfrissíti az ezernyi hazug gazember által beszennyezett levegőt.”

ISAAC ASIMOV

„Csodálatos történet, döbbenetesen lélekemelő.”

NEWSWEEK (a Le Chambonban történetekre utalva)

„Megemlékezünk az ötezres számról is – ennyi zsidót mentettek meg ugyanis a franciaországi Le Chambon térségében a falubeliek, mind az ötezer lakosra jutott egy-egy fő. Egyetlen zsidót sem küldtek el, aki odament hozzájuk. De csak évtizedekkel később beszéltek arról, amit tettek – és még akkor is csak vonakodva. A mentésről szóló könyv szerzője úgy érezte, hogy az általa megszólaltatottakat meghökkentette az érdeklődés. – Miért nevez bennünket jóknak? – mondták. – Mi csak azt tettük, amit tennünk kellett.”

BARACK OBAMA elnök a Capitolium előtt
Le Chambon-sur-Lignonról 2009. április 23-án

A sárga csillag gyermekei című könyvem írásakor lehetőséget kaptam arra, hogy visszatérjek a gyermekkor titokzatos világába. Ahogy felnőtté válunk, elveszítjük annak a nagyszerű felfedezésnek a perspektíváját, amikor megszülettünk, és gyermeki szemmel rácsodálkoztunk a körülöttünk lévő világra. Ahány centiméterrel magasabbra nővünk a talaj szintjétől, óhatatlanul annyi is választ el bennünket attól a világtól, amelyről azt gondoltuk, hogy mi majd mássá tesszük, aztán az esetek többségében kényszerűségből mégiscsak elviseljük olyannak, amilyen. Erről szól ez a könyv: hogy mennyire vagyunk képesek mi, emberek nemzedékről nemzedékre megváltoztatni a világot, amikor a számláló ismét nullára fordul, és jól vagy rosszul, de minden kezdődik megint előlről.

A sárga csillag gyermekei a hétköznapi embert énekli meg, aki képes megváltoztatni a valóságot. Évszázadok óta azt hallottuk, hogy a nép csupán passzív eleme a történelem alakulásának, ám számos esetben egyedül a civil ellenállás volt képes szembeszállni a zsarnoksággal vagy az elnyomással. A *plebs* az ókori Rómában történt lázadásával kezdve az amerikai forradalmon át az indiai függetlenségért vagy az

Egyesült Államokban a rasszista szegregáció ellen vívott békés megmozdulásokig, a köznép ereje mindig képes volt mássá tenni a világot.

Amikor első ízben jártam a Le Chambon-sur-Lignont szegélyező üde, zöld, dús lombú völgyekben, azt hittem, a paradicsomba tévedtem. Aprócska falvak, gránitkőből épült házak színesre mázolt zsalugáteres ablakokkal, ősrégi fogadók, száz meg száz kíméletlen tél verte homlokzatukkal, idilli tanyák szerteséjjel a bükkösök és fenyvesek alkotta erdők közt megbújva, melyek mintha magukba szippantanák a nyár minden verőfényét. Ott történt valami, amitől más lett a világ, és amiről tudtam, hogy valamiképpen én is más leszek tőle legbelül.

Sokáig ismeretlen volt a Le Chambon-sur-Lignon-i és a környékbeli falvak lakói által megmentett gyermekek története. A második világháborút követően a franciák inkább elfelejtették a Vichy-rezsimet meg a kollaboránsok által csak „páriának” vagy „nemkívánatosnak” nevezett emberek üldözését, ám 1989-ben a *Les Armes de l'Esprit (A lélek fegyverei)* című dokumentumfilm ismét felszínre hozta ezt a valóságos eseményeken alapuló, szép történetet.

A sárga csillag gyermekei Jakob és Moses Stein meghatározó története, ők ketten a regény felejthetetlen főszereplői, akik kis hősöké válnak, és egyedüli fegyverükkel, az ártatlanságukkal harcolnak, hogy győzedelmeskedjenek a gonosz fölött.

Madrid, 2016. július 1.

Prológus

PÁRIZS, 1941. MÁJUS 23.

„Minden nemzedék titkon abban reménykedik, hogy a világ ismét övelük kezdődik majd el.” Ezek voltak apja utolsó szavai a vasútállomáson. Leguggolt frissen vasalt szürke öltönyében, hogy Moses fiával egy magasságban legyen. A kislány nézett rá nagy, fekete szemével, és sóhajtott, nem igazán értette, mit akar mindezzel mondani az édesapja. Az állomást édeskés, különös aromájú fehér füst borította be. Édesanyja úgy nézte őket a sok sírástól begyulladt szemével, kivörösödött arcával, mintha emberföldről erőfeszítést kellene tennie. Moses még emlékezett az elmúlt tavaszról fehér kesztyűjének finom, hűvös tapintására, meg az érzésre is, ahogy az ő kis világa egyszeriben összeomlott. Apja mosolyt próbált erőltetni vékony, gesztenyebarna bajusza alá, ám a végén fájdalmas grimaszra torzult az arca. A kisebbik fiú belekapaszkodott anyja térdébe, zöld színű gyapjúsoknyájába fúrta könnyes arcát. Jana megsimogatta a kislány szőke haját, lehajolt hozzá, két keze közé fogta a fiúcska rózsaszínes pofikáját,

és miközben bíborszínű ajkával csókolta, könnyei összekeveredtek a kicsiéivel.

Jakob elrántotta az öccsét, a vonat pöffentett még egyszer utoljára, és olyan hangon sípolt a dugattyúból kiáramló gőz, mintha az óriási vas- és favázás tömeg sóhajtana a szívekért, melyeket el kell választania egymástól. Judith néniük egyszerre oltalmazón és nyugtalansággal ölelte magához a két fiút. Körülöttük úgy nyüzsögtek a német katonák, mint az éjjeli lepkék a fény vonzásában, pedig aznap reggel nem is tűzték mellükre a sárga csillagot, és egy-egy pillanatra az aszszony fejében még az is megfordult, hogy a náciknak elég, ha végigjáratják rajtuk rideg, kékes tekintetüket, akkor is egyből felismerik őket.

Eleazar és Jana sarkon fordult, kabátjuk ott lebegett már a búcsúzásra lendülő kezek tömegében. A magasba emelt karok végeláthatatlan tengerében Jakob és Moses nézte, amint szüleik végleg eltűnnek a szemük elől. Moses olyan erővel kapaszkodott a nagynénje kezébe, mintha meg akarja bizonyosodni, hogy legalább ő mellette fog maradni. Judith hátranézett, unokaöccse apródfrizuráját figyelte; szőke tincsei ragyogtak az állomás tetőablakain beszűrődő napfényben. Aztán a másik fiút nézte. Jakob gesztenyebarna göndör fürtjeivel, hatalmas fekete szemével közönyösnek látszott. Arkifejezése viszont dühről, már-már haragról árulkodott. Előző este könyörögtek a szüleiknek, hogy őket is vigyék el Párizsból, jól fognak viselkedni, ám Eleazar és Jana nem tudott volna gondoskodni még a két fiúról is, amíg biztos rejtekhelyet nem találnak, ahol meghúzhatják magukat. A fiúknak úgysem eshet bajuk, gondolták, Judith pedig

már túl idős hozzá, hogy meneküljön. Hat éve fogadta magához őket, amikor nem bírták már a nyomást Berlinben. Bizonyos értelemben Judith néni inkább francia, mint német, úgyhogy őt majd nem háborgatják. Ebben bíztak.

Amikor elhagyták az állomás épületét, az ég lassan ólom-szürke színt kezdett öltetni, és megjelentek az első hideg esőcseppek a kövezeten. Az asszony kinyitotta zöld esernyőjét, és csöndben aláálltak mind a hárman, próbáltak szárazon maradni, de úgy zuhogott, hogy menthetetlenül bőrig áztak, mire hazaértek az asszony kis lakásába, Párizs másik végébe, pontosan oda, ahol a város már elvesztette szépségét, omlatag, szürke térséggé változott, és ahol a kávéházak, elegáns éttermek *glamourja* már csupán távoli ábrándképnek tett szert. Metróra szálltak, aztán egy rozsdás, zajos trolira. A két fiú leült az első két, farácsos ülésre, nagynénjük pedig pontosan mögéjük; próbálta pihentetni a szemét, annyira igyekezett megállni, hogy ne sírja el magát. Moses a bátyját figyelte, aki még mindig összevont szemöldökkel ült mellette; szeplői összekeveredtek az esőcseppekkel, összecücsörített ajka mintha föl pattanni készülne. Moses nem értette a világot, a bátyja mindig „tudatlannak” nevezte, pedig tisztában volt vele, hogy valami igazán rossznak kellett történnie ahhoz, hogy a szülei kénytelenek legyenek elhagyni őket. Még sosem maradtak egyedül. Neki az édesanyja olyan volt, mint önmaga meghosszabbítása. Éjszakánként apjuk tiltakozása ellenére ott aludt az anyjához simulva, mintha a bőrének puszta érintésétől megnyugodna. Az ő parfümjének illata volt az egyetlen, amit elviselt, és tudta, hogy szép zöld szemében mindig oltalomra talál. A kisfiú kinézett a koszos ab-

lakon, a járókelők kísérteties alakja elvegyült az áruszállító teherautókéval meg a rozzant kordékéval, melyek az igáslovak nehéz szagát hagyták maguk után az utcákon. Ez volt az ő világa, aki bár Németországban született, mégsem emlékezett semmire a hazájából. Az édesanyja még anyanyelvén beszélt hozzá, de ő már franciául válaszolt neki, mintha valamiképpen maga mögött szeretné tudni azt a helyet, ahonnan menekülni kényszerültek. Most hová mennek? Érezte, hogy a világ bezárul mögöttük, mint amikor az óvoda udvarán a társai kerültek a társaságát, mintha a mellén az a sárga csillag félelmet vagy viszolygást keltett volna bennük. „A sárga csillagos gyerekek”, így nevezték őket, de ő mindig arra gondolt, hogy a csillagokat azért teremtette Isten, azért világítanak, hogy ne váljon minden az éjszaka martalékává. Most pedig mintha csillagtalan, sötét és hideg mennybolttá változott volna az egész világ, olyanná, mint az a szekrény, ahová elbújt, amikor meg akarta tréfálni a szüleit, és ahonnan minél előbb szeretett volna előjönni, nehogy a végén még örökre elnyelje az a határtalan sötétség.

ELSŐ RÉSZ

1.

PÁRIZS, 1942. JÚLIUS 16.

Jakob segített öltözködni az öccsének. Már annyi ideje csinálta, hogy mozdulatai gépiessé váltak közben. Alig szóltak egymáshoz, miközben levette róla a pizsamát, adta föl rá a nadrágot, az inget, a cipőt. Moses nyugodtan ült, pillantása a semmibe veszett, és az arckifejezése olyan közönyös volt, hogy bátyja időnként komolyan aggódott miatta. Tudta, Moses már elég nagy hozzá, egyedül is fel tudna öltözni, de valahogyan mégiscsak szeretne volna értésére adni, hogy nincs egyedül. Hogy a végsőkig együtt maradnak, és az első adandó alkalommal visszamennek a szüleikhez.

A tavasz gyorsan elmúlt, a nyár meleg volt, óvoda és iskola nélkül, mintha sosem akarna véget érni. Judith nénjük nagyon korán indult munkába, nekik maguknak kellett elkészíteniük a reggelit, rendet tenni, kitakarítani a lakásban, megvásárolni a szükséges élelmiszereket a boltban, és eljárni a zsinagógába, a barmicvó-előkészítőre. Judith nénjük erősödött, hogy Jakob már elég nagy hozzá, hogy rendes zsidó

férfi váljon belőle. Ő meg ezt az egészet ostobaságnak tartotta. A szülei sose vitték a zsinagógába, gyakorlatilag ők maguk sem tudtak semmit a zsidó vallásról, amíg Párizsba nem jöttek. A nagynénjük igen buzgó hívő volt, főleg, miután a férje elesett az első világháborúban.

Jakob felöltözött, és segítette az öccsének arcot mosni; aztán elindultak a kis konyhába, melynek fehér csempéje már egészen homályos lett a rengeteg sikálástól. Az égszínkékre mázolt, ütött-kopott asztalon ott állt a kenyereskosár, benne néhány szelet fekete kenyér meg egy kevéske sajt. Jakob öntött ki tejet, fölforralta a rozoga kis gázfőzőn, és kitöltötte a két fehér csészébe.

Moses olyan mohón evett, mintha valaki elvehetné előle a darabka kenyérét. Nyolcévesen egyetlen pillanat sem múlt el úgy az életében, amikor ne érzett volna farkaséhséget. A bátyja is képes volt mindent felfalni, ami elébe került, a nénjük ezért kulcsra zárva tartotta a konyhából nyíló picinyke éléskamrát. Mindennap kikészített egy kis adagot a reggelihez meg az ebédhez; esténként szerény vacsorát főzött, általában levest némi tésztával, vagy zöldségpürét. Ez kevés volt a két, növésben lévő fiúcskának, ám az egyre zsarnokibb német megszállás fölemészttette az ország tartalékait.

A franciák, főleg a párizsiak, 1940 nyarán tömegesen menekültek az ország déli részébe, de néhány hónap múltán visszatértek otthonukba, mikor látták, hogy a németek nem annyira embertelenek, mint amilyennek elképzelték őket. Jakob családja nem mozdult a városból akkor, annak ellenére, hogy német menekültek voltak, de az édesapjuk elővigyázatosságból nővére otthonában keresett menedéket, abban

reménykedett, hogy a nácik nem egykönnyen találnak ott rájuk.

Jakob tudta, hogy Hitler hívei szemében kétszeresen is elátkozott a családjuk: az apjuk a szociáldemokrata párt aktivistájaként tevékenykedett, éveken keresztül szatirikus műveket írt a nácik ellen, arról nem is beszélve, hogy ő is, meg a felesége is zsidók, márpedig a nemzetiszocialisták elátkozott fajtának tekintették őket.

Párizs közvetlen német uralom alatt állt, Wilhelm Keitel tábornagy irányította. A nácik teljesen kiszipolyozták a népet. Azon az 1942-es tavaszon szinte lehetetlen volt kávé, cukrot, szappant, kenyeret, olajat vagy vaját szerezni. Szerencsére Judith nényük egy arisztokrata családnál dolgozott, akik a feketepiacról mindig mindent megkaptak, és ők juttattak neki néhány alapvető élelmiszert, amit az élelmiszerjegyekkel nemigen tudtak volna megszerezni.

A szerény reggeli után a két fivér elindult az utcára. Az éjszaka fülledt meleg volt, a reggel pedig pokoli hőséget ígért. A két fiú szaladt lefele a lépcsőn. Elnyűtt ingjüket megvarrogatta a nényük, csak úgy ragyogott rajtuk az élénk-sárga Dávid-csillag.

Az emeletes ház belső udvarához négy kapu tartozott, a díszesebbek az utcára nyíltak, a szegényesebbek a köburkolatú világítóudvarra. Ahogy odaértek, rögtön megérezték, hogy valami nincs rendben. Az utca felé vették az irányt. A járda mentén több mint húsz sötét színű, fehér tetejű busz parkolt. Az emberek ott tolongtak körülöttük, a fehér kesztyűs csendőrök pedig gumibottal tuszkolták őket befelé.

Jakobnak végigfutott a hideg a hátán, erősen megragadta Moses kezét, de annyira, hogy fájtn neki, az öccse fel is jajdult, ki akart szabadulni a szorításából.

– A francba, ne engedd el a kezemet! – kiáltotta Jakob, miközben összevont szemöldökkel rángatta vissza öccsét az épületbe.

Alighogy beléptek, a házmesterné seprűjére támaszkodva megvetően végigmérte őket, és a csendőrök felé kiáltott:

– Ezt a két zsidó patkányt miért nem viszik el?

A két fiú egymásra nézett, és rohanvást megindultak a kapu felé. Három csendőr meghallotta a házmesterné sípító hangját, és látták, amint a két fiú a belső udvar hátsó része felé veszi az irányt. A tizedes intett, két embere követte, ő meg közben folyamatosan fújta a sípját és lengette a gumibotját.

Lehetetlen volt nem meghallani, ahogy két fiú szaladt fölfelé, kopogott a cipőjük a kezeletlen faburkolatú padlón, a kopottas, repedezett deszkájú lépcsőfokokon. A lépcsőházba érve a két csendőr fölnézett. A tizedes beszállt a liftbe, a másik kettő pedig megindult felfelé a lépcsőn.

Jakob és Moses zihálva állt meg a lakásuk ajtaja előtt, a kisebbik fiú megragadta a kilincset, ám a bátyja elrántotta onnan, és futottak tovább, föl, egyenest a tetőteraszra. Sok időt töltöttek már odafent, a száradó lepedők között, csúzlival galambokra lövöldöztek, vagy nézték a Szajna túlsó partján elterülő várost.

Lihegve álltak meg néhány másodpercre az ajtó előtt, csak utána lépték át a küszöböt, kezüket a térdükre tapasztva, mintha bele akarnának szimatolni a sötét, piszkos hely le-

vegőjébe. Aztán Jakob az épület belseje felé vette az irányt. Szinte végeérhetetlen sorban követték egymást a tetőteraszok és a cserepes tetők, ezeken a hatalmas teraszokon a párizsiak még konyhakerti növényeket is ültettek. A fiúk fölmásztak egy rozsdás vaslétrán, ami falnak volt támasztva, és bizonytalan léptekkel elindultak a cserepeken.

A csendőrök a tetőteraszról figyelték őket. A tizedes, aki bár lifttel jött fel, mégis kimerültnek látszott, megint elkezdte fújni a sípját.

Jakob egy pillanatra megfordult, talán hogy fölmérje, milyen távolságra van ez a három sötét ruhás férfi, vagy egyszerűen csak ösztönösen tette, mint az őzgida, amikor üldözi egy farkas kutya, és nem biztos benne, hogy nem érik utol.

A két fiatalabb csendőr ügyetlenül fölmászott a létrán, aztán utánuk eredtek, nyomukban törtek a cserepek, és úgy nézett ki, hogy pillanatokon belül utol is érik őket.

Jakob két cserép közé lépve egy reccsenést hallott, majd fél lábbal be is szorult egy lyukba, aztán elviselhetetlen fájdalom nyilallt bele a sípcsontjába, és ahogy végre ki tudott szabadulni, csorgott a vér végig a lába szárán, le, egész a fehér zoknijáig. Moses segített neki talpra állni, aztán szaladtak tovább, a háztömb utolsó épületéig. Legalább kétméteres mélység választotta el tőlük a szemközti épület tetejét.

Moses üldözői felé nézett, aztán a vakító nyári napsugarktól megvilágított mélységbe pillantott. Odalenn mintha mindent elnyelt volna a mélység, ami csak bele merészel esni. Moses eltorzult arccal Jakob felé nézett, nem tudta, mitévő legyen.

A bátyja gyorsan reagált. Pontosan a lába előtt volt odalent egy kis terasz. Onnan az utcafrontig szegélypárkány futott végig az épület homlokzatán. Talán bejuthatnak egy házba, onnan ki az utcára, és elvegyülhetnek a sokaságban. Gondolkodás nélkül ugrott, és nyúlt, hogy segítsen az öccsének, ám amikor az már szinte ugrott volna, erővel megragadta egy kéz a lábát. A kisfiú nagy csattanással elterült a tetőn.

– Jakob! – kiáltotta a kisfiú a vasmarok szorításában.

Bátyja néhány pillanatig nem tudta, mitévő legyen. Nem hagyhatja magára Mosest, de ha visszamegy a tetőre, mindketten a rendőrök karmai közé kerülnek. Nem sejtette, mi a szándékuk velük, de a szülei már régen elmagyarázták nekik, hogy a náci német- meg lengyelországi koncentrációs táborokba viszik a zsidókat.

A tizedes lenézett a mélységbe, és látta, hogy Jakob próbálja elérni a szegélypárkányt.

– Átkozott kölyke! – mennydörögte, miközben kikapta Mosest társa kezéből, megragadta a bokájánál fogva, és meglóbálta a tető fölé.

– Ne! – kiáltotta odalent a fiú.

Öccse arca szederjes színt öltött a félelemtől, és úgy ficánkolt, mint a vízből frissiben kifogott hal.

– Gyere föl! Ugye, nem szeretnéd, hogy az öcséd leessen? – mosolygott vészjóslón a férfi, miközben lelógatta a kisfiút a tetőről.

Jakob szíve hevesen dobolni kezdett, érezte, ahogy lüktet a halántéka, az ujjbegye, amint ökölbe szorítja a kezét. Zihálva lélegzett, fölemelte a kezét, kiáltott volna, de nem jött ki hang a torkán.

– Gyere föl azonnal! Már épp elég időt pazaroltunk rátok! Átkozott pokolfajzatok!

A kisfiú nézte a tizedes gyűlölettől izzó szemét, és nem értette, pedig az elmúlt hónapok alatt sok másik ember szemében is ugyanezt látta. Fölmászott a falon a tetőre, és odaállt a tizedes elé.

A férfi magas volt, testes, hasa majd kirepedt az egyenruha alatt. Sapkája félre volt csapva, nyakkendője csomója félig kibomolva. Arca vörös volt, bajsza sötétbarna, és megállás nélkül le-föl járt, miközben ajkával csucsorított, mintha ki akarná köpni a szavakat.

Amint a fiú megvetette lábát a tetőn, a másik két csendőr megragadta a karjánál fogva, és úgy vitték az első épületig, hogy közben a lábával kalimpált a levegőben. Aztán lementek lifttel a földszintre, és kivitték őket megint a belső udvarra.

Amikor a házmesterné mellé értek, az asszony úgy mosolygott, mint akinek egész napra megvan az öröme azzal, hogy elfogták a két fivért. Elhaladtukban látták, hogy az asszony kiköp utánuk.

– Idegenszívű, kommunista söpredék! Nem akarok több zsidót látni ebben a házban!

Jakob kihívó pillantást vetett rá, jól ismerte az asszonyt. Pletykás, hazudós teremtés volt. Néhány hónappal korábban a nagynénjük segített neki élelmiszerjegyet szerezni. A házmesterné nem tudott se írni, se olvasni, és volt egy fogyatékos fia, aki jószerivel ki se járt a lakásból. Délutánonként, kivételes alkalmakkor az anyja nagy ügygel-bajjal kivonszolta a belső udvarba, ott leültette egy székre, és közben

a torz, sánta és vak fiatalember megállás nélkül csak rázta magát.

Moses épphogy fölocsúdott a rémületéből, meglepetten nézett az asszonyra. Igaz ugyan, hogy a házmesterné mindig szidta őket, amiért rohagnak, hogy a kiabálásukkal vagy a lépcsőn le- meg fölszaladgálásuk közben a dübörgő lépteikkel zavarják a ház lakóit, viszont ők semmi rosszat nem tettek vele.

Amikor kiértek az emberektől hemzsegő utcára, a buszok már félig tele voltak. A csendőrök lökdösték a nőket, ütötték a gyerekeket, sürgették az öregeket, hogy igyekezzenek már. Nem volt köztük sok fiatal férfi, a legtöbbjük már hónapokkal korábban elrejtőzött valahol. A védtelenek hadát a félelem és a bizonytalanság mozgatta, miközben mentek lassan, néma csöndben, mint a vágóhídra szánt bárányok, el sem tudták volna képzelni, hogy a világ legszabadabb országának csendőrei a szomszédjaik, barátaik szenvtelen pillantásának keresztüzében a halálba küldik őket.

Elindultak a buszok, Moses pedig bámult kifele az ablakon. Olyasfajta izgalom fogta el, mint amikor kirándulásra készültek. Mellette Jakob a többi utas riadt arcát figyelte, meg ahogy kerülik a pillantását, mintha láthatatlannak éreznék magukat a megvető világ szemében, amelynek ők már nem részei többé.